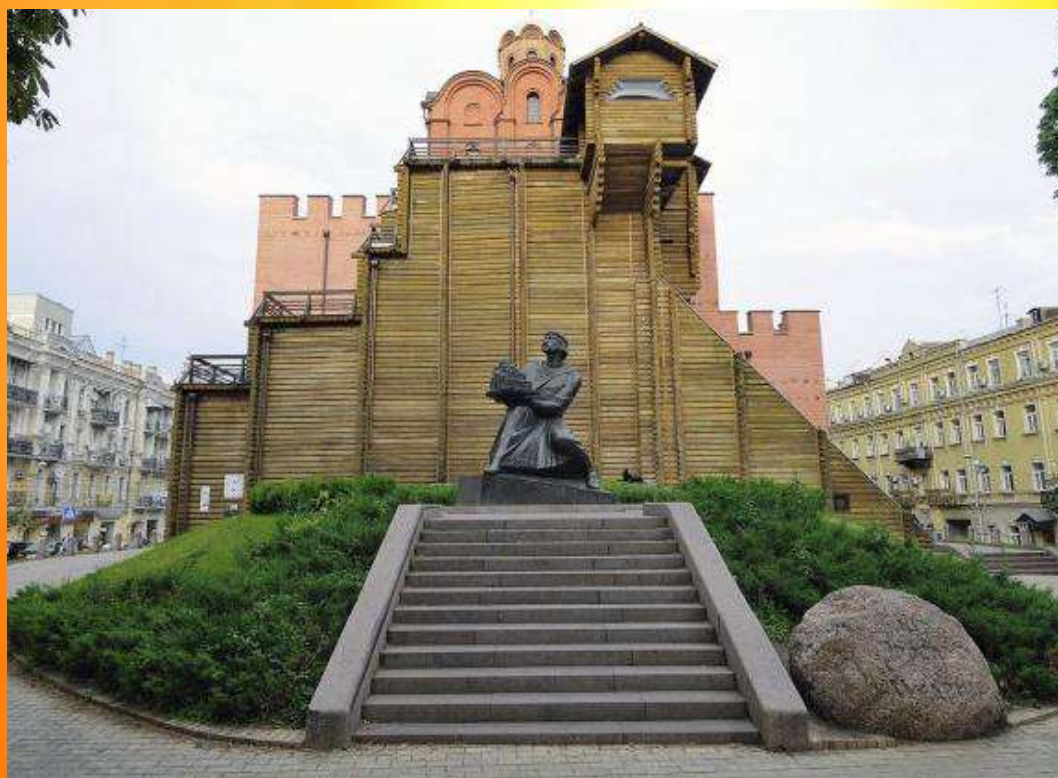

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ Г.С. СКОВОРОДИ**

**Український мовно-літературний факультет імені Г.Ф. Квітки-Основ'яненка
Кафедра зарубіжної літератури та слов'янських мов
імені професора Михайла Гетманця**

Аргументи сучасної філології: історична та індивідуальна пам'ять

**Матеріали
IV Міжнародної наукової конференції
(18-19 квітня 2024 року)
Харків – 2024**

Редакційна колегія:

Голобородько К.Ю., Козлова А.Г., Радчук О.В., Тучина Н.В.

/ за загальною редакцією Криворучко С.К.

Затверджено Вченою Радою
Харківського національного педагогічного
університету імені Г. С. Сковороди
протокол № 4 від 25.03.2024

Аргументи сучасної філології: історична та індивідуальна пам'ять. Матеріали IV Міжнародної наукової конференції (18–19 квітня 2024 року). Харків. ХНПУ імені Г.С. Сковороди, 2024. 456 с.

Рекомендовано до друку Вченою радою Харківського національного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди (протокол № 4 від 25.03.2024).

Феномен історичної пам'яті набуває значення в 2023-2024 році у процесах активного формування шкали цінностей навколо дилеми війна / мир як спроби передати переосмислену інформацію про дефекти «постколоніального» минулого, яке є спільним у самоідентифікації цивілізованого індивіда, що сприймає «життя» як благо. Події 2022-2023 рр. доводять, що світ «ущільнився», планета стала «маленькою» та «єдиною», оскільки представники різних країн і національностей зараз отримують «спільний» досвід негативного кровопролиття та тяжіння до гуманних наративів. Високий темп життя та сучасні технічні можливості комунікацій переводять у «історію» навіть «вчорашній» день. Історична пам'ять віддзеркалює історичну свідомість та історичне підсвідоме, які утворюються на ґрунті індивідуальної пам'яті кожної окремої людини, досвід якої (емоції, деформації, забарвленість, артистизм, екологічна зорієнтованість) є дуже важливими в демократії ХХІ століття. 2024 рік є 10 річницею початку війни в Україні – анексією Криму. Кримські татари є народом, який дуже постраждав від утисків імперії Росії упродовж більше ніж 500 років. У зв'язку з цим пропонуємо розглянути вияви історичної та індивідуальної пам'яті в мові, літературі, історії, кінематографі, педагогіці, соціології, психології у різних типах дискурсу.

Для науковців, викладачів, докторантів, аспірантів, студентів гуманітарних закладів вищої освіти та вчителів загальноосвітніх шкіл.

© Харківський національний педагогічний
університет імені Г. С. Сковороди, 2024

ЕЛЕМЕНТИ ІСТОРИЧНОЇ ПАМ'ЯТІ У ВОЄННІЙ ЛІРИЦІ ІГОРЯ МУРАТОВА

Веретюк Т. В. (Харків, Україна)

<https://orcid.org/0000-0002-3985-1529>

<https://doi.org/10.5281/zenodo.11097487>

ABSTRACT. The presented paper delves into the concept of “historical memory” by analyzing the war lyrics of the renowned Kharkiv writer Ihor Muratov within the context of socialist realism literature. It underscores how socialist realism shaped distinct features in Ukrainian Soviet literature during the war and post-war periods. The study highlights that historical memory is contingent upon the nature and characteristics of the relevant historical era, significantly influencing a writer's talent development. Muratov’s war lyrics consistently convey the notion of historical continuity, allowing the artist to delve beyond mere events and facts to explore the depths of the human spirit. Through his work, Muratov intertwines the scope of historical events with the scale of individual experiences, effectively portraying the emotional intensity and turmoil of those involved. The analysis concludes that Muratov’s war lyrics embody various elements of historical memory, including reflections on one’s heritage, the historical evolution of Ukrainians, recollections of war experiences, and the complexities of interstate relations.

KEYWORDS: historical memory, war lyrics, historical discourse, social realism, canon, folklore traditions, authenticity.

Протягом останніх років на пострадянському просторі зацікавленість феноменом історичної пам'яті значно зростає. Це пояснюється тим, що колишні радянські республіки, прагнучи відновлення національної державності та незалежності, переосмислюють історичні наративи та шукають національну ідентичність. Тобто, прагнучи подолати колоніальну історично-культурну спадщину, пострадянські країни не просто опинилися перед потребою створити

нову систему цінностей, а й консолідувалися навколо основних проблем національного та державного устрою (Petrovskyi, 2003, p. 95).

Прикметно, що в історичному дискурсі пострадянських літератур останнім часом публікуються дослідження специфіки народної пам'яті, у яких основним предметом дослідження стають автобіографії чи спогади митців, які або були учасниками, або жертвами політичних репресій, воєн, депортацій чи інших трагічних подій ХХ століття. Також з'являються праці, у яких вивчаються листи, щоденники, альбоми фотографій, колекції речей тощо.

Загальновідомо, що пам'ять уже давно стала предметом міждисциплінарних досліджень (приміром, у лінгвістиці, герменевтиці, психології, соціології, філософії тощо). Тому, зважаючи на надзвичайно широкий спектр сучасних досліджень категорії пам'яті, у своїй розвідці ми зупинимося на розгляді історії та пам'яті як певної форми відтворення історичної культури.

Ігор Муратов – талановитий український письменник ХХ століття, який жив і працював у м. Харкові за доби радянського тоталітаризму. Не маючи змоги обирати, митець працював у межах соцреалістичного канону. Українська соцреалістична література – явище доволі суперечливе й неоднозначне, розвиток і особливості якого тісно пов'язані з історичними подіями та політичними змінами в СРСР. Тому не дивно, що прочитання творчості І. Муратова крізь призму історичної пам'яті зумовлює актуальність нашої розвідки.

Однією зі знакових подій для творчості І. Муратова стала війна, яка «проявила, оголила приховані в повсякденному плині життя конфлікти, протистояння добра і зла, такі злети героїзму і безодні морального падіння, що в роздумах про те, що людина може, у чому суть, смисл її життя, до воєнного матеріалу звертаються знов і знов» (Aheieva, 1989, p. 208).

Загальновідомо, що перші статті та патріотичні вірші українських поетів з'явилися на шпальтах газет уже 23–24 червня 1941 року. Приміром, у газеті «Правда» було надруковано «Ми йдемо на бій» П. Тичини, по радіо читали «Клятву» М. Бажана, поезії М. Рильського, Л. Первомайського. Спільними для

таких творів були мотиви патріотизму, високий громадянський пафос, пристрасна публіцистичність. Щоправда, варто наголосити, що ці тексти набули доволі неоднозначного потрактування й різнопланового ідейного освітлення, що, зі свого боку, стало причиною появи в свідомості читача полярних емоційно-розумових оцінок (Veretiuk, 2017, p. 43).

У текстах І. Муратова війна змальовується вимушеною суворою реальністю, яка, звичайно, не відступає від усіх проявів людського життя, але водночас не є природною й за своєю суттю суперечить людському єству. Уперше про війну митець писав у поезії «Нездолана Іспанія – вперед», де змалював події громадянської війни 1936–1939 років у цій країні: *«Нездолана Іспанія – вперед! / Ти змієш смерть в обличчя зустрічати, – / Навчись же ворога вбачати й за плечем, / І зрадників улесливих карати / Святої справедливості мечем»* (Muratov, 1937, p. 66). Як бачимо, у цих віршорядках, як і в подальших поезіях, війна постає як біда й усвідомлюється як руйнівна сила, та, попри це, вона є жорстокою вимушеною неминучістю, у якій необхідно вистояти й перемогти. Загалом, у творчості митця немає простих опоетизованих історій про бойові подвиги, якими б автор захоплювався і які б звеличував. Він порушує проблеми морального характеру: вірність високим ідеалам, перевірка духовної цінності людини в умовах, що потребують граничного напруження сил та самопожертви. І все ж загальний тон поезій оптимістичний: битва заради життя, а сила воїнів – у тому, що вони *«і в слушний свій час, і у смертний свій час»* (Muratov, 1941, p. 11) вірять у силу життя та майбутню перемогу.

У другій половині ХХ століття відбувається зміцнення епічного начала в поезії, звичайно, це було не тяжіння до власної епічної, розповідної манери письма, до наративності, а епічне ставлення художника до дійсності, «до пізнаваного в даний момент світу» (Pnytskyi, 1983, p. 19), що передбачає єдність індивідуальної свідомості героя з колективною свідомістю народу, тобто соціальним та філософським, етичним та естетичним досвідом. Таке тлумачення епічного дає змогу говорити про ліричний епос часу, який виводить ліричне чуття на широкий простір історичного мислення, породжує прагнення

відтворити «життя в його найвищих моментах» (Іlnytskyi, 1983, р. 19). Пам'ять ліричного героя містить у собі, у власній долі, риси історичної пам'яті народу. У вірші «Пам'ять», І. Муратов застерігає від минулих помилок, радить «...пам'ятливими бути: / Простити – не значить забути, / А добрість – не є сліпота» (Muratov, 1982, р. 75–76). Сьогодні ці рядки звучать пророче.

Пам'ять поета має дивовижну здатність приберігати все те, для чого час іще не настав, ті незначні, здавалося б, подробиці, деталі, щоб, коли така пора прийде, – освітити життя новим світлом свого таланту та сповнити новим значенням.

Цікавою з цієї точки зору є перша повоєнна книга І. Муратова, яка була опублікована 1946 р. під назвою «Поетичні трилогії». Складалася вона з восьми текстів, частина яких була написана до війни («Фінський фронт», «Трилогія великої любові»), а останні – після війни («Похідна трилогія», «Солдатські портрети», «Повернення», «Село моє», «Романтична трилогія», «Трилогія мужності»). Той факт, що поет включає дві перші трилогії, що були написані й опубліковані ще до Другої світової війни, до своєї першої повоєнної книги, є свідченням внутрішнього зв'язку й тієї наступності, яку усвідомлював поет, між своїм довоєнним доробком і післявоєнною творчістю.

Перші дві частини («Похідна трилогія» та «Трилогія мужності») присвячені зображенню реальних подій Другої світової війни, а також зображено подвиги і вчинки героїв, які міцно пов'язані зі своїм народом та своєю рідною землею. Молоді солдати в цих текстах постають не просто сильними людьми, що готові до самопожертви в ім'я Батьківщини, а й такими, що прагнуть жити і відверто мріють про це: «Я хочу жить, щоб серце молоділо, / Відчувши подих першої весни, / Щоб не було у морі життєвому / Ні буйних хвиль, ні крапельки малої, / В яких би світ мені не одкривався, / Які б я міг байдуже обминуть; / Щоб за любов мої кохані друзі / І за ненависть недруги лукаві, / Над тілом бездиханним стоячи, / По щирості ридали і раділи / І путь мою недовгу вшанували, / Не сміючи сказати: «Він помер» » (Muratov, 1982, р. 34–35). Третя частина, «Трилогія великої любові», складається з трьох поезій, що об'єднані темою любові.

Прикметною, на нашу думку, є поема «Степанида», у якій автор зумів уміло поєднати поетику українського фольклору та оповідну манеру громадянської лірики. Так, приміром, початок і кінцівка твору нагадують зачин і заключну частину традиційної української пісні: *«...овіяну легендами могилу, / малі й старі, жінки й чоловіки / вбирають ніжно в барви та вінки; / широку тінь на ту могилу кида / струнка тополя і розлогий клен. / Дерева гордо вгору підвелись, / і, наче символ вірності й любові, / вершини тополіні та кленові / в один зелений шум перелились»* (Muratov, 1961, р. 71), хоча в сюжеті твору розповідається про страшенні тортури коваля Івана, мета яких дізнатися місцезнаходження партизанів. Саме для цього німці влаштовують зустріч Івана з коханою дружиною Степанидою, яка, за їхнім задумом, має вмовити чоловіка видати місце перебування партизан. Натомість Степанида прощається з Іваном за всіма канонами українського фольклору, адже добре розуміє, що це їхня остання зустріч: *«Прости мені, а я усе прощаю, / прощаю і синами закликаю, / у смертний час, на муки ідучи, – / мій голубе, мій соколе... мовчи!.. / ... Два постріли. Дві блискавки у вічі – / і впали поруч»* (Muratov, 1961, р. 70). Як бачимо, І. Муратов вдало зумів використати український історичний досвід, який «відповідно до обставин може розширюватися або звужуватися, набувати чіткості ...» (Masenko, 2002, р. 51). Використання фольклорних традицій у цій поезії сприяло закарбовуванню у свідомості людей подібних подій, а також синтезуванню історичного знання в різні форми світоглядного сприйняття історичного досвіду.

Натомість у вірші «Слово до живих» світ авторського «я» співвідноситься з родовими рисами людини і з загальнолюдськими проблемами. Початок поезії – це палкий заклик від імені жертв Моабіту, Треблінки, усіх фашистських катівень: тут пам'ять є структурантом історичного часу, що зреалізований у філософсько-естетичній площині морального обов'язку людини.

Пам'ять ліричного героя І. Муратова як прояв історичного часу має багато глибоких карбів, що були залишені воєнним лихоліттям: *«Я знов утечу, / і, ненависті повен, – до зброї, / В атаки, / в окопи, / в прості рядові, / у герої. / Помру і воскресну, / згнию – відроджуся стократно. / Щоб світ задротований, / чорний, / тюремний, /*

загратний / Заднів після ночі / й залюднилися мертві оселі. / О сестри й братове! / Ви чуєте? Стогнуть голодні. / Розчавимо війни / сьогодні, сьогодні, сьогодні, / І завтра ж удосвіта в поле – засіймо пустелі» (Muratov, 1982, p. 113).

Цікавою з погляду історичної пам'яті є ліро-фантастична поема «Спокуса». На перший погляд, твір присвячено темі людського щастя. Головний герой дістає можливість здобути дар Мефістофеля – вічну молодість, але – ціною втрати пам'яті. Фактично, це умови психологічного експерименту («або – або»). За словами І. Муратова, Сатана видав з пекельного дна *«всім духам злим по три підкови»* (Muratov, 1982, p. 91). Одну з таких підков Мефістофель пропонує головному героєві, якому за це треба зректись своїх спогадів. До героя повертається молодість, приходить солодка любов, але він не зрікається спогадів, прожитого життя, хоч кам'яна гора з профілем Мефістофеля щоразу нагадує: *«Віддай мені спогади, юність – бери»* (Muratov, 1982, p. 95). Та головний герой не піддається спокусі. Він згадує і котловани в дикім степу, і гори Іспанії, і братські могили, де поховані його друзі й ровесники. Для головного героя зректись спогадів – це зректись всього, за що боровся, заради чого жив. Пам'ять виявилася значно сильнішою від заманливого дару: адже в ній найдорожче для людини – єдність з часом, з поколінням, з батьківщиною, гіркота втрати друзів, радість перемоги над ворогом.

Натомість поему «Розчахнута брама» можна вважати прикладом достовірного документального свідчення. До її складу увійшли дев'ять віршів разом з інтродукцією та епілогом, написаних І. Муратовим у Німеччині в 1942–1944 роках, у концтаборі для полонених на острові Узедом, у селищі Пеенемюнде, решта віршів – 1966 року. Завдяки обраній формі митець зміг поєднати в автобіографічній сюїті драматичні картини оточення й полону з його теперішніми роздумами про пережите. У «Епілозі» І. Муратов звертається до часу – пам'яті – із закликом *«бути чесною, доброю і світлою»* (Muratov, 1982, p. 192).

Головним у сюїті стає напружене внутрішнє життя, яким живуть полонені, ті пристрасні бажання, що надають їм сили сміятися ворогам у вічі, не зломитись,

не зрадити. У дев'ятому вірші відвертість стає головною домінантною психологічного сприйняття часу – пам'яті: «...*І згадує, згадує серце, / І в нім воскресають / навальні бажання, / Коли приголовила виждана воля. / І перше бажання було – тікати...*» (Muratov, 1982, р. 189). Друге бажання було – наїстись, третє – кричати: «*Я – вільний*» (Muratov, 1982, р. 190), четверте – забутись, п'яте – помститись, шосте – любити «*це сонце і тепле, й пахуче*», «*цей берег, чайний ніжний... і свіжу травичку за дротом «шпер-зони»*» (Muratov, 1982, р. 191), а згодом з'явилося сьоме бажання – збагнути...

Поет прагне розкрити душу до кінця, без останку, не приховуючи слабкостей. У душі ліричного героя жило й інше почуття, яке допомагало долати наругу й страх. Це почуття, здавалося, готове було погаснути під невсипущим жовтим оком з прожекторних вишок оточеного колючим дротом табору, та в останній момент воно виростало з глибин свідомості: «*І тим, хто так ревно топтав нас і мучив, / Зирнути у жовті від жаху щілини / І тішитись, тішитись, тішитись довго, / Аж поки не гримне короткий постріл. / І – далі, і вдертись в їх затишні житла, / Де кров моїх кривих на кожнім трофеї. / Де сині арійські баньки з колисок, / З рожевих ресорних дитячих / візочків / Безпомічно вирячили на мене / Малі недорощені чінгісхани, / Яких би простив я...*» (Muratov, 1982, р. 190–191).

Отже, підбиваючи підсумки, можемо зауважити, що для лірики І. Муратова домінантною є ідея історичної спадкоємності, що дає змогу митцю глибше розкрити не лише події та факти, а й глибини людського духу, пов'язати в одне ціле обшир подій і масштаби духу учасників чи жертв війни, показати напруження їхніх почуттів та переживань. У проаналізованих поезіях письменника можемо виокремити такі елементи історичної пам'яті, як спогади про свої витоки і предків; уявлення про історичне становлення українців; спогади про війну або взаємини з навколишніми державами тощо. Це робить такі твори знаковими для сьогодення, адже європейська мистецька спільнота протягом останніх десятиліть почала поступово переходити до, так би мовити, пам'яті миру, тобто у творах робиться акцент на повсякденному житті, розмаїтті,

взаємопереплетенні культур або на порівнянні різних поглядів на ту ж подію чи постать тощо.

REFERENCES

Aheieva, V. P. (1989). Novi vymiry voiennoi temy [New dimensions of the military theme]. In V. H. Donchyk (Ed.), *Dialektyka khudozhnoho poshuku: literaturnyi protses 60-80-kh rokiv*. Kyiv : Naukova dumka, pp. 207–247. (in Ukrainian).

Chetveryk, V. K. (2023). Expressive Potential of Non-Standard Forms of Comparison in Poetic Texts. In S. K. Kryvoruchko (Ed.), “*Velyke i vichne...*”: *Mykhailo Fedosiiovych Hetmanets : materialy Vseukr. nauk. konf. z mizhnar. uchastiu, Kharkiv, 15–16 veres. 2023 r.* Kharkiv. nats. ped. un-t im. H. S. Skovorody, pp. 130–133. Available at: <https://dspace.hnpu.edu.ua/handle/123456789/12674>

Ilnytskyi, M. (1983). Poeziia ostannikh desiatyrich: tradytsii i novatorstvo [Poetry of the last decades: traditions and innovations]. *Radianske literaturoznavstvo*, 4, pp. 13–24. (in Ukrainian).

Masenko, V. (2002). Istorychna pamiat yak osnova formuvannia natsionalnoi svidomosti [Historical memory as a basis for the formation of national consciousness]. *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, 5, pp. 49–62. (in Ukrainian).

Muratov, I. (1937). Nezdolana Ispaniia – Vpered! [Unconquered Spain – Forward!]. *Literaturnyi zhurnal*, 8, p. 66. (in Ukrainian).

Muratov, I. (1941). *Dvadtsiatyi polk* [Twentieth Regiment]. Kyiv. (in Ukrainian).

Muratov, I. (1961). *Bytva za sontse. Knyha poem* [Battle for the sun. Book of poems]. Kyiv. (in Ukrainian).

Muratov, I. (1982). *Tvory* [Creative Works]. Vol. 1. Kyiv : Dnipro. (in Ukrainian).

Petrovskyi, V. (2003). *Ukrainsko-rosiiski vzaiemyny v suchasni zakhidni naukovi literaturi (1991–2001)* [Ukrainian-Russian relations in modern Western scientific literature (1991–2001)]. Kharkiv : Maidan. (in Ukrainian).

Veretiuk, T. V. (2017). Tema viiny v poetychnii spadshchyni Ihoria Muratova [The theme of war in the poetic heritage of Ihor Muratov]. *Literaturny svitu: poetyka, mentalnist i dukhovnist*, 9, pp. 42–52. DOI: https://doi.org/10.31812/world_lit.v9i0.1070 (in Ukrainian).